

סימנים של מצוקה

איתור וזיהוי ילדים בסיכון להתעללות, הזנחה או פגיעה.

סדנה לצוות החינוכי

"אם ילד יורה, זה סימן שיש לו מצוקה"
דניאל ברק

כדי לזהות ילד שמצוי בסיכון אתה צריך להניח שיש סיכוי שבכתתך מצוי ילד הנמצא בסיכון. אתה חייב להאמין שיש סיכוי שגם בכיתה החמימה והאהובה שלך יושבים תלמיד או תלמידה המצויים בסיכון, סובלים מהזנחה ואולי אף חשופים לפגיעה והתעללות. ברגע שאנחנו מרשים לעצמנו להניח שיש סיכוי שבכיתתנו יש ילד בסיכון אנחנו מתחילים, לפקוח עיניים, לקרוא בין השורות ולזהות את הסימנים כדי לאתר אותו. אנו נוקטים פעולה אקטיבית של איתור מתוך אמונה שיש בכוחותינו לסייע לאותו תלמיד, להגן עליו בכך שנראה אותו, שנתיעץ לגביו, ובמידת הצורך, שנדרוש לאותם גורמים במערכת ובסביבתו הקרובה על מנת שיוכלו לחלצו מהסיכון בו הוא מצוי ולהצניק לו הגנה ותמיכה.

כאנשי חינוך אנו פוגשים ילדים באופן יומי ושוטף, יש לנו את היכולת להכיר את התלמיד ואת סביבת חייו, יש לנו היכולת לאסוף נתונים ולייצר קשר קרוב עם התלמיד ומתוך כך, להוות דמות מפתח באיתור תלמידים הנתונים במצבי סיכון חמורים, ילדים אשר חשופים להתעללות או סובלים מהזנחה. חובתנו האישית, המקצועית, המוסרית והמשפטית היא לפעול למענם. לרוב, הצעד החוקי הראשון אליו אנחנו נדרשים הוא דיווח לגורמים האחראיים בקהילה, אלא שדיווח על ילד בסיכון אינו צעד פשוט כלל וכלל. דיווח משמעו לקיחת אחריות. לקיחת אחריות זו יכולה להשפיע השפעה הרת גורל על חיי הילד ועל חיי בני משפחתו ולכן אך טבעי וברור הוא, שהדבר מעורר בנו התלבטות ודאגה. על פי רוב איננו בטוחים לחלוטין בנכונות החשדות שלנו. נושא ההתעללות מאיים ומפחיד, ואולי אפילו מעורר בנו זיכרונות מאיימים מילדותנו. בנוסף על כך, לעיתים ישנם יחסים אישיים ומקצועיים שאין אנו מעוניינים לפגוע בהם, יש השפעה למעמד הסוציאקונומי, לעיסוק או לתחושת קירבה שאנו חשים להורי הילד. גורמים אלה ואחרים, ישפיעו על תגובתנו בנוגע למה שאנו רואים או מרגישים תוך כדי הקשר עם הילד והם ישפיעו על החלטתנו לדווח לרשויות הרלוונטיות וכך גם על גורל הילד ומשפחתו. ("איתור ילדים בסיכון – מערך הטמעה", חוברת הדרכה, משרד החינוך – שפ", ג'וינט אשלים. מרץ 2000)

בסדנה זו אנו מזמינים את הצוות החינוכי לעסוק בנושא מורכב וכואב אך מחייב והכרחי. בבואנו לעסוק בנושא זה יש להתייחס ברגישות גבוהה למשתתפים בסדנה, רגשותיהם, אופן

התנהגותם והתייחסותם לנושא. רצוי להגדיר כללי שיח תוך הצגת רגישות הנושא כבר בהתחלה וכן לשמור על שיח מקבל ומיטיב. במידה ועולה קושי או מצוקה של איש צוות מסוים, יש להציע ליווי והדרכה.

בידינו, אנשי החינוך, הכח והידע לשים לב לאיתותי המצוקה של התלמיד או התלמידה המצויים בסיכון. אנו נמצאים שעות רבות עם הילד, מכירים את התנהגותו ומאפייניו בשגרה, הראשונים לזהות תגובות או התנהגויות שחורגות מהשגרה, מכירים את בני משפחתו, מייצרים נקודות מפגש לשיח אישי עם הילד וחשים אותו כחלק ממערך הקרבה והקשר. כמו כן, בבית הספר, מתקיים מעקב ואיסוף נתונים שוטף אודות הילד לאורך זמן. מעקב שעשוי לשקף שינויים במצבו של התלמיד. מכאן האחריות, החשיבות והמשמעות הגדולה שלנו, אנשי החינוך, באיתור וזיהוי ילדים בסיכון בכדי לסייע בהפסקת הפגיעה ולקדם את הטיפול בילד ובמשפחתו.

מטרות הסדנה:

- ברור רגשי של העמדות והתחושות המלוות חיפוש אחר סימני מצוקה וזיהויים
- העמקת מודעות לחשיבות האקטיביות בחיפוש אחר סימני מצוקה
- הכרת סימני הזיהוי השונים למצבי מצוקה ופגיעה
- הכרת דרכים להבחין בדרגות החומרה השונות של סימני הזיהוי.
- הכרת סוגי הפגיעה

הערה – מומלץ להעביר את הסדנה הזו כסדנת המשך למפגש שעוסק בעיבוד ברגשי של חוויית זיהוי תלמיד בסיכון והדיווח עליו. לנוחיותכם מצורפת סדנת הטרם בשם "רק לא לעצום עיניים".

משך הסדנה - כשעה וחצי.

אמצעים:

- דפים וכלי כתיבה, לוח.
- טבלה ריקה של סוגי פגיעות, דרגות חומרה, סימני פגיעה ואיתותי מצוקה כמספר המשתתפים במפגש.
- תיאורי מקרה
- מצגת: איתור וזיהוי תלמידים בסיכון להתעללות הזנחה או פגיעה – היחידה למיניות ומניעת פגיעה בילדים ובני נוער – שפ"י – משרד החינוך.

פתיחה:

הצגת נושא המפגש: "איתור סימנים ואותות מצוקה להתעללות ופגיעה בילדים ובני נוער".

המשתתפים יתבקשו לחשוב על ילד אחד המדאיג אותם ואשר הם חוששים שמא הוא נפגע התעללות. ניתן לחשוב על מקרה בהווה או להיזכר במקרים מהעבר. למורים חדשים או במקרים בהם קיים קושי להעלות מקרה, ניתן לחלק תיאורי אירוע (ראה נספח).

המשתתפים יתבקשו לענות, כל אחד בנפרד, בכתב על השאלות המנחות:

1. תאר את הילד בקצרה: מה מאפיין אותו בדרך כלל? איך הוא בא לידי ביטוי בכיתה, בחברת הילדים, בלימודים? מה בדיוק מדאיג אותך? איך זה בא לידי ביטוי? מתי התעורר החשד?
2. כתוב בנקודות: אלו סימנים הביאו אותך לכלל דאגה?
3. אילו רגשות עולים בך כלפי ילד זה?
4. אילו אפשרויות נוספות יכולות להסביר את מה שאתה רואה?
5. במידה ושוחחת עם הילד, מה הוא אמר?

עבודה בקבוצות:

- המשתתפים ישתפו בתיאורי האירוע ובתוצרי כתיבתם האישית. נציג מכל קבוצה יסכם את עיקרי הדברים תוך התמקדות בסימני המצוקה העולים מן המקרים השונים.
- יש לשמור על חיסיון ועל צנעת הפרט בנוגע לילד ולמשפחתו, ולשוחח אך ורק עם האנשים הרלוונטיים במסגרת החינוכית.

2

במליאה:

נציגי הקבוצות יציגו את התוצרים.

למנחה: על הלוח טבלת ריכוז סימנים לאיתור פגיעה על פי סוגי פגיעות בילדים (ראה נספח) בדיון יש להתייחס לסימני הפגיעה השונים ולציין אותם בטבלה על פי סוגי הפגיעה השונים. **ישנם שלושה** קריטריונים מרכזיים לצורך איתור וזיהוי מצבי מצוקה וסיכון. בהם ניתן להיעזר בעת הדיון ומיון הסימנים בטבלה.

הקריטריונים הם:

1. חומרת התופעה
2. שכיחותה
3. קיומן של כמה תופעות נלוות נוספות

לדוגמה: ילד המספר פעם כי נמנעה ממנו ארוחת ערב לא יביא אותנו לראות בדבריו איתות למצוקה (חומרה נמוכה, שכיחות נמוכה ותחום אחד בלבד).
אך אם הילד חוזר ומספר על כך שבמשך מספר פעמים רב נמנע ממנו מזון (שכיחות), ותוך כדי כך מובחנת אצלו ירידה במשקל (חומרה), והוא מגלה התנהגות אלימה, שלא הייתה קיימת קודם לכן (תופעה נוספת) - יש להתייחס לדברים כאל איתות מצוקה וחשד לפגיעה. לעומת זאת, אם נחשפים סימני כוויה טריים, על גופו של הילד, זהו איתות חמור המעורר חשד סביר להתעללות.
ניתן לסכם בכך שכמה סימנים בדרגת חומרה נמוכה מהווים יחד איתות חמור. סימן אחד חמור, דיו כדי לשדר מצוקה וחשד לפגיעה.
כל עוד מדובר באיתותים בדרגת חומרה נמוכה, יש להמשיך ולעקוב תוך התייעצות עם גורמים מקצועיים כמו יועצת בית הספר, פסיכולוג בית הספר או עובדת סוציאלית של שירותי הרווחה וכדומה.
כאשר אנו נמצאים בפני יסוד סביר לחשוב כי נעברה עברה בקטין, עלינו החובה לדווח על כך לפקיד סעד או למשטרה.

נקודות חשובות להתייחסות בדיון:

- כאנשי מקצוע – אנשי הוראה, אנשי חינוך או מטפלים, אנו עשויים לפגוש ילדים במצבי סיכון חמורים. ילדים החווים התעללות או הזנחה.
- ככלל, קשה וכואב לפגוש ילד במצב סיכון. קשה לראות את החרדה, הייאוש, הריקנות, הכאב הגדול או לעיתים אף התוקפנות שהוא מבטא.
- צעד גדול בדרך להתמודד עם הקשיים באיתור זיהוי ילדים בסיכון הוא להיות מודע/מודעת לקיומם.
- כשמתעורר חשד להתעללות - שיתוף, היוועצות והדרכה מהווים מקור כוח להתמודדות.
- לעיתים קרובות הסימנים להתעללות אינם ברורים או חד משמעיים. כמו כן סימנים זהים עשויים להופיע בסוגים שונים של פגיעה.
- סימנים רבים יכולים להיות ביטוי לקשיי למידה, עיכוב התפתחותי או קשיים רגשיים ולא דווקא להתעללות. לכן, חשוב לא להסיק מסקנות בחיפזון ובעיקר להתייעץ.

סיכום :

בסוף הדין, על הלוח יופיעו סימני מצוקה רבים תוך מיון והתייחסות על פי הטבלה לארבעת סוגי הפגיעה: גופנית, נפשית, מינית והזנחה. והתייחסות ל 3 הקריטריונים בהם אנו נעזרים לצורך אפיון הסימנים: חומרה, שכיחות ותופעות נלוות נוספות.

נקודות לסיכום:

- הסימנים המאותתים על אפשרות של התעללות יכולים להתקבל מהילד, מהתצפית שלכם בו ובבני משפחתו ומתוך ההתרשמות שלכם מהמפגש של הילד עם בני משפחתו בנוכחותכם, מדברי ההורים בנוגע לילד וכן מאנשי מקצוע או שכנים שהביאו לידיעתכם מידע המעלה חשש.
- ילד שנחשף להתעללות או הזנחה, יראה בדרך כלל כמה סימנים לכך ולא רק סימן אחד בלבד שמדאיג אתכם.
- על פי רוב יש להתרשם מסימנים שמופיעים לאורך זמן מסוים ולא מסימן חד פעמי, אלא אם הסימן בדרגת חומרה גבוהה או מדאיג במיוחד.
- סימנים מחשידים רבים יכולים להיות תמימים לחלוטין ולהיגרם מסיבות שונות ולא מהתעללות או הזנחה. למשל, ילדים הלבושים ברישול או בבגדים לא נקיים בבית הספר אינם בהכרח ילדים מוזנחים. ילדים אלה יכולים להיראות שמחים, ולתפקד באופן תקין מבחינה לימודית וחברתית.
- חלק ניכר מן הסימנים המתוארים נצפים גם אצל ילדים הסובלים מליקויים אורגניים שונים, מתפקוד שכלי לקוי או בעיות התפתחות.

הסימן המשמעותי ביותר שלפיו ניתן לאתר ילד שנחשף להתעללות או הזנחה הוא ירידה או שינוי משמעותי בתפקודו הכללי: הרגשי, הלימודי והחברתי. הביטוי לכך הוא התנהגות מוזרה או חריגה ביחס לילד, שינוי חד במוכנות שלו להתנסות בחוויות שהוא נהנה מהן בעבר, חוסר רצון להתנסות בחוויות חדשות ובלמוד נושאים חדשים למרות יכולות טובות, ירידה בתפקוד הלימודי או שינוי בגישה ללימודים בכלל. לעיתים קרובות הסימנים להתעללות אינם ברורים או חד משמעיים לכן, חשוב לא להסיק מסקנות בחיפזון ובעיקר להתייעץ. חשוב לזכור,

קשה וכואב לפגוש ילד במצב סיכון. קשה לראות את החרדה, הייאוש, הריקנות, הכאב הגדול או לעיתים אף את התוקפנות שהוא מבטא. כשמתעורר חשד להתעללות - שיתוף, היועצות והדרכה מהווים מקור כוח להתמודדות. ניתן לקיים בבית הספר פורום קבוע להתייעצות, לתמיכה ולשיתוף בקשיים. בכל מקרה של ספק, ניתן לפנות ליועצת או פסיכולוגית בית הספר. ניתן גם להתייעץ עם עובדת סוציאלית או פקידת הסעד בלשכה לשירותים חברתיים.

(מתוך "חוברת הדרכה לאיתור ילדים בסיכון" – בהוצאת משרד החינוך בשיתוף עם משרד הרווחה ואשלים)

הפנייה למצגת:

מידע נוסף על הסימנים לאיתור זיהוי מצבי סיכון, כיצד נוכל לזהות שאכן מדובר במקרה המחייב דיווח? מהי חובת הדיווח? באילו מקורות נוכל להיעזר? על כך נוכל ללמוד מהמצגת.

הפנייה לחומרים נוספים לעיון אשר היוו מקור ביבליוגרפי לסדנה זו:

- "חוברת הדרכה לאיתור ילדים בסיכון" – בהוצאת משרד החינוך בשיתוף עם משרד הרווחה ואשלים
- "איתור ילדים בסיכון מערך הטמעה" – בהוצאת משרד החינוך בשיתוף עם משרד הרווחה ואשלים
- "בסוד ילדים" – התמודדות עם מצבי פגיעה, מצוקה וסיכון בקרב ילדים באמצעות ביבליותרפיה. משרד החינוך – שפ"י ואשלים.
- "איתור ילדים, צעירים ובוגרים בעלי מוגבלות המצויים בסיכון להתעללות והזנחה – מהלכה למעשה" – נכתב בשיתוף משרד החינוך, משרד הבריאות, משרד הרווחה, אשלים וקרן "שלם". 2009.

נספחים:

1. טבלת ריכוז סימנים לאיתור פגיעה על פי סוגי פגיעות בילדים

סימני פגיעה ואיתותי מצוקה של הזנחה	סימני פגיעה ואיתותי מצוקה מיניים	סימני פגיעה ואיתותי מצוקה נפשיים	סימני פגיעה ואיתותי מצוקה גופניים	קריטריונים:
				1. חומרת התופעה
				נמוכה
				בינונית
				גבוהה
				2. שכיחות התופעה
				פעם אחת
				מספר פעמים
				3. תופעות נלוות נוספות

2. סרטון המרכז הטכנולוגי / קיצור תולדות הבריונות מאת שחר אייזק

3. השיר - לוקה / סוזן וגה

4. תיאורי מקרה:

להלן שני אירועים להם מצורפות הנחיות ושני אירועים נוספים לשימוש בסדנה במידת הצורך:

אירוע 1

דני, אשר בדרך כלל הינו בעל חוש הומור ופעיל בכיתה, החל לעיתים להיעדר מהלימודים. המחנכת שמה לב בנוסף כי דני לעיתים קרובות מאחר לבית הספר והוא עייף לאחרונה. מבנה גופו רזה ולעיתים מתחת לעיניו סימנים אדומים. עם זאת, נצפה כי דני נמצא בין חבריו בהפסקות וכן מבחינה לימודית מצבו בינוני אך אין שינוי חד או מיוחד ביחס להישגיו הכלליים.

נקודות התייחסות למנחה:

- לפני שאנו ניגשים לניתוח האירוע ואיתור מצב סיכון, יש לזכור כי סימנים מחשידים רבים יכולים להיות תמימים לחלוטין ולהיגרם מסיבות שונות ולא מהתעללות או הזנחה.
- בעת הדיון, יש להתייחס לאירוע לפי שלושת הקריטריונים: חומרה, שכיחות ותופעות נלוות נוספות. עם זאת יש להתייחס לפרמטרים נוספים כגון היכרות קודמת עם הילד ומשפחתו, שיחה עם הילד, שיחה עם ההורים, גיל הילד וכדומה.
- במקרה שלנו ישנם מספר סימנים:
 1. שינוי במצבו הרגשי ובמידת חיוניותו של דני. בדרך כלל היה בעל חוש הומור ופעיל ולאחרונה - עייף.
 2. היעדרויות חוזרות וכן איחורים לעיתים קרובות.
 3. סימנים אדומים מתחת לעיניים

כלומר, במקרה זה הסימנים מופיעים בתדירות גבוהה (שכיחות), ישנם מספר סימנים (תופעות נלוות). לסך כל הסימנים דרגת חומרה גבוהה ומתעורר חשד למצב של סיכון. לסימן אדמומיות מתחת לעיניים – דרגת חומרה גבוהה בפני עצמו במידה ומופיע לאורך זמן וללא הסבר רפואי אחר.

- כעת, זה הזמן להפנות את תשומת הלב לגורמים נוספים ופעולות נוספות לאיסוף נתונים כדי לקבל תמונה רחבה כגון:
 - ✚ **גיל הילד:** באירוע, במכוון לא מצוין גיל הילד. יש לבחור האם מדובר בילד צעיר או מתבגר. הדבר עשוי להשפיע על ההתייחסות לאירוע שכן חלק מהסימנים עלולים להופיע אצל מתבגרים ללא כל קשר להתעללות, למשל עייפות וצורך מוגבר בשעות שינה, מרד במערכת והיעדרות לעיתים וכדומה. נערים רבים עובדים מבחירתם בשעות אחה"צ או בלילה. יש לטפל בנושא ולעקוב, אך לא בהכרח מדובר בהתעללות.
 - ✚ פעולות נוספות
 - ✚ מומלץ לקיים שיחה עם הילד, להעלות בפניו את דאגתכם ולהתרשם מתוכן תשובותיו, מרמת שיתוף הפעולה ומהתחושות המתעוררות בעת השיח.
 - ✚ שיח עם ההורים
 - ✚ ניתן לאסוף התרשמויות מתפקוד הילד מאנשי חינוך נוספים המכירים את הילד כגון: מורים מקצועיים, מטפלים, סייע/סייעת וכדומה. יש לשים לב לא לחשוף את האירוע המחשיד אלא לאסוף את המידע הנחוץ לנו.
- **התייעצות : לעיתים קרובות נחוש ספק.** חשוב להתייעץ עם יועצת בית הספר ולא להישאר לבד בקבלת ההחלטה.
גורמים נוספים אליהם בית הספר יכול לפנות להתייעצות: מדריכת שפ"י, מפקחת בית הספר, מפקחת על היועצות, פסיכולוגית בית הספר, עו"ס או פקידת הסעד בלשכת הרווחה.

אירוע 2:

בשיעור אמנות, אוראל בן ה 7, ילד שקט, ממושמע ונעים הליכות, המגיע תמיד עם כל הציוד הדרוש לשיעור צייר את הציור הבא:

- הציור לקוח מתוך: "איתור ילדים, צעירים ובוגרים בעלי מוגבלות המצויים בסיכון להתעללות והזנחה – מהלכה למעשה" – נכתב בשיתוף משרד החינוך, משרד הבריאות, משרד הרווחה, אשלים וקרן "שלם". 2009.

נקודות התייחסות למנחה:

ככלל, השימוש בציור או אמצעי השלכתי אחר, שנוי במחלוקת. מחד גיסא, אמצעים אלה מאפשרים צוהר לעולמם של ילדים ובני נוער, בעיקר כאשר מדובר באוכלוסייה אשר אינה יכולה לבטא עצמה במילים בשל מוגבלות כלשהי או גיל צעיר. מאידך גיסא, דרושה מומחיות והתמחות בשימוש בכלים אלו בכללם ציור. כלים השלכתיים הם בד"כ סובייקטיביים ונתונים לפרשנויות. שימוש לא זהיר ומוטעה בכלים אלה, עלול להזיק, כמו גם לפגוע בהמשך החקירה במידה ותקיימים. ("איתור ילדים, צעירים ובוגרים בעלי מוגבלות המצויים בסיכון להתעללות והזנחה – מהלכה למעשה" – נכתב בשיתוף משרד החינוך, משרד הבריאות, משרד הרווחה, אשלים וקרן "שלם". 2009)

מדינת ישראל
משרד החינוך
מינהל פדגוגי
אגף א' שרות פסיכולוגי ייעוצי
אגף תכניות סיוע ומניעה
היחידה למיניות ולמניעת פגיעה מינית

במקרה שלפנינו: קיים סימן מחשיד אחד – הציור, בו כפות ידיים גדולות מאד, חלונות מסורגים בבית וכדומה. דרגת החומרה - נמוכה, התדירות – מדובר במקרה חד פעמי. עם זאת מדובר בילד שקט וצעיר ויתכן שאמצעי הביטוי המועדף עליו הוא הציור. במקרה זה יש להמשיך לעקוב אחר סימנים נוספים והישנות הציורים המחשידים. יש ליצור קשר מקרב ומכיל עם הילד ולהכירו טוב יותר בתחומי התפקוד השונים. כמו כן יש לזמן קשר עם הוריו ולהתרשם מהמצב בבית מבלי לחשוף את החשד.

להלן שני אירועים נוספים לניתוח על פי הקריטריונים וההנחיות שהוצגו:

אירוע 3:

מיכל, תלמידה טובה, שקטה בדרך כלל, לאחרונה נעדרת מבית הספר אך לימים בודדים. מגיעה לעיתים לבית הספר בלבוש ארוך גם בימים חמים. עם זאת לבושה תמיד חדש ואפנתי, נקי ומסודר. לאחרונה, המחנכת הבחינה שמיכל גם מסוגרת ומתבודדת בהפסקה. כאשר ניגשה אליה לזמנה לשיחה והושיטה יד ללטפה בחיבה על כתפה, מיכל נסוגה מיד בבהלה. בשיחה שיתפה פעולה בתשובות קצרות וענייניות וטענה כי הכול כרגיל, שהלבוש הארוך יותר יפה וכן שבהפסקות היא מעדיפה לבד. ושזו זכותה להחליט עם מי להיות.

אירוע 4:

שרי לאחרונה מתנהגת בתוקפנות רבה, מרבה לנבל את פיה ולהשתמש במילים גסות. לבושה לעיתים פרובוקטיבי וחושפני. מחנכת הכיתה שמה לב כי לעיתים קרובות היא פורצת בהתקפי בכי, המתחלפים מהר מאד בהאשמות ובהתנהגות תוקפנית כלפי אחרים. שרי גם מרבה לחלום בהקיץ וכאילו מנותקת מהמתרחש סביבה. כאשר המחנכת נגשה לשוחח אתה, אמרה שרי, כי היא שונאת את עצמה ואת כולם וביקשה שהמחנכת תעזוב אותה במנוחה.

מדינת ישראל
משרד החינוך
מינהל פדגוגי
אגף א' שרות פסיכולוגי ייעוצי
אגף תכניות סיוע ומניעה
היחידה למיניות ולמניעת פגיעה מינית